

Europese bescherming van bedreigde plantengemeenschappen in Nederland

J.A.M. Janssen & J.H.J. Schaminée

Alhoewel de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn al in 1981 respectievelijk 1994 in werking zijn getreden (twee jaar na hun publicatie), is er pas de laatste jaren brede aandacht voor deze Europese natuurbeschermingswetten. In het bijzonder het bij de Europese Commissie aanmelden van Vogel- en Habitatrichtlijngebieden, die gezamenlijk het netwerk *Natura 2000* vormen, heeft in ons land voor veel publiciteit gezorgd. Naast het aanmelden van beschermde gebieden, de zogenaamde Speciale Beschermingszones (SBZs), omvat de implementatie van *Natura 2000* ook de inbedding van de Europese regels in de nationale wetgeving; in ons land betreft dit de Flora- en Faunawet en de (gewijzigde) Natuurbeschermingswet.

Het ligt in de lijn der verwachting dat *Natura 2000* de komende jaren een voor- aanstaande positie zal krijgen in de landelijke natuurbescherming. In dit artikel wordt nagegaan in hoeverre de Habitatrichtlijn voorziet in een adequate bescherming van plantengemeenschappen in ons land, waarbij twee vragen aan de orde komen: (1) in hoeverre worden de bedreigde gemeenschappen afgedekt, en (2) welke mogelijkheden biedt de richtlijn voor duurzaam behoud en herstel?

Habitattypen in Nederland

Natura 2000 richt zich op het beschermen van soorten als op ecosystemen, zogenaamde habitattypen. Een belangrijk instrument daarbij is het aanmelden van

gebieden (zie Osieck 2003). De in deze gebieden te beschermen habitattypen zijn opgesomd in bijlage 1 van de Habitatrichtlijn, die in Europa 219 typen bevat (sinds de toetreding van de nieuwe lidstaten), waarvan er 51 in Nederland voorkomen. De planten- en diersoorten waarvoor beschermde gebieden worden aangewezen, staan vermeld in bijlage 2 van de Habitatrichtlijn en in bijlage 1 van de Vogelrichtlijn. Van de ruim 500 plantensoorten en 300 diersoorten (niet-vogels) komen er slechts 35 in Nederland voor; het aantal beschermde vogels bedraagt 45 (van de 181) broedvogels, aangevuld met zo'n 50 trekvogels. Naast de aanwijzing van gebieden bieden de Vogel- en Habitatrichtlijn voor een groot aantal met name genoemde soorten (soorten van bijlagen 4 en 5 van de Habitatrichtlijn en zo goed als alle vogelsoorten) ook andersoortige bescherming, zoals tegen verstoring, vernietiging van het leefgebied en handel. Voor een toelichting op de sterk afwijkende getallen voor de habitattypen en verschillende soortengroepen wordt verwezen naar Schaminée (2004).

De habitattypen worden globaal beschreven in een Europese handleiding, de *Interpretation Manual of European Union Habitats* (European Commission 1999). Deze handleiding vormt voor de lidstaten van de Europese Unie de basis voor de selectie van gebieden. De beschrijvingen in de handleiding zijn in de meeste gevallen summier en algemeen van aard. Een meer gedetailleerde interpretatie van de habitattypen op nationaal niveau is noodzakelijk

en is in Nederland uitgewerkt door Janssen & Schaminée (2003). Opvallend aan de ecosysteemttypen die in Europa beschermd worden, is de sterk vegetatiekundig gekleurde omschrijving ervan. De definities van de habitattypen omvatten naast landschappelijke en structurele kenmerken in veel gevallen syntaxonomische namen, bijvoorbeeld *Paspalo-Agrostidion rivers*, *Violetalia calaminariae grasslands* en *Tilio-Acerion forests*. Slechts een klein deel van de habitattypen is niet vegetatiekundig gedefinieerd, maar in termen van landschap of geomorfologie (bijvoorbeeld *Estuaria* en *Permanent glaciers*). De ordening van habitattypen op een hoger niveau gebeurt op basis van landschap en vegetatiestructuur en komt tot uitdrukking in de nummering (zo hebben de codes die beginnen met 1.3 betrekking op *Atlantic and continental salt marshes*). Opvallend aan de lijst van habitattypen is ook dat de zogenaamde halfnatuurlijke ecosystemen in Europa expliciet tot de *natural habitats* worden gerekend. Aangezien de richtlijnen de bescherming van de gehele Europese biodiversiteit nastreven, is dit een logische keuze; in heel Europa herbergen de halfnatuurlijke landschappen een zeer groot deel van de bedreigde planten- en diersoorten.

Dankzij de sterk vegetatiekundige definitie is het voor 47 van de 51 habitattypen die in ons land Europese bescherming genieten, mogelijk om een adequate vertaling te maken naar de plantengemeenschappen volgens *De Vegetatie van Nederland* (Schaminée et al. 1995-1998; Stortelder et al. 1999). De uitzondering vormen vier mariene habitattypen, die in geomorfologische termen zijn vervat (o.a. 'Droogvallende zand- en slikplaten' en 'Estuaria'). Daarnaast zijn er twee habitattypen die eventueel ook onbegroeid, dus vegetatieloos kunnen zijn ('Embryonale duinen' en 'Dystrofe natuurlijke poelen'). De habitattypen zijn in de meeste gevallen breder gedefinieerd dan het associatieniveau. Zo

omvat het habitatype 'Grijze duinen' (habitatype 2130) associaties uit tenminste zes verbonden. Andersom komt het in enkele gevallen voor dat een associatie onderdeel vormt van verschillende habitattypen. In deze gevallen geeft de landschappelijke context doorgaans voldoende informatie om de toedeling duidelijk te maken. Zo behoren oude eikenbossen van het *Quercion roboris* in de kustduinen tot het habitatype 'Beboste duinen' (habitatype 2180), terwijl ze in het binnenland tot de 'Oude zuurminnende eikenbossen' (habitatype 9190) worden gerekend. Slechts bij uitzondering is de vertaling minder eenduidig. Zo vormen blauwgraslanden (*Cirsio-Molinietum*) in ons land de kern van het habitatype 'Grasland met *Molinia*' (habitatype 6410), maar wanneer ze deel uitmaken van kalkmoerassen, behoren ze tot het habitatype 'Alkalisch laagveen' (habitatype 7230). Een andere ietwat verwarrende indeling betreft de binnenlandse, droge heidebegroeiingen met Struikheide, waarvan twee vormen voorkomen: 'Psamofiele heide met *Calluna* en *Genista*' (habitatype 2130) binnen de hoofdingeling 'binnenlandse zandduinen' en een type 'Europese droge heide' van stuwwallen, rivierterrassen of tertiaire zanden (habitatype 4030). Binnen eenzelfde gebied kunnen echter droge heide op stuifduinen en op stuwwallen naast elkaar voorkomen, zonder dat de verschillen tot uitdrukking komen in de floristische samenstelling.

Een punt dat nog enigszins ter discussie staat, is de concrete afbakening van habitattypen in de praktijk van de natuurbescherming. In Janssen & Schaminée (2003) komen de goed ontwikkelde voorbeelden van habitattypen aan de orde. Voor duurzaam behoud van sommige habitattypen is het evenwel van belang dat ook gedegeerde vormen de nodige bescherming krijgen en in kaart worden gebracht. Juist deze vormen bieden kansen voor herstel. Ook kunnen in botanisch opzicht gede-

gradeerde vormen van een habitatype van belang zijn, omdat ze een belangrijk onderdeel vormen van het leefgebied van bedreigde diersoorten (denk aan de Adder in vergraste heide).

Kansen voor bedreigde plantengemeenschappen

Gezien de reikwijdte van *Natura 2000* is het van belang te bezien in hoeverre bedreigde plantengemeenschappen in Nederland bescherming genieten onder de Europese regeling. De inleidende hoofdstukken in de reeks *Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland* (Jansen et al. in Weeda et al. 2000-2003) biedt voor deze analyse gegevens over trends, bedreiging en herstelbaarheid. Voor de ruigten, struwelen en bossen betreft het voorlopige getallen. De lijst van bedreigde plantengemeenschappen in Nederland omvat 82 van de in totaal 228 associaties, gebaseerd op de klassen ‘bedreigd’, ‘ernstig bedreigd’ en ‘zeer ernstig bedreigd’ (Jansen et al. 2000; zie ook Van Duuren & Schaminée 1999). Over het opstellen en de bruikbaarheid van Rode Lijsten in dit verband wordt elders in dit themanummer bericht door Van Duuren en Kers. Hiervan genieten er 59 volledig of grotendeels bescherming als habitatype onder *Natura 2000*. Dit betreft vrijwel alle bedreigde kustbegroeiingen (zowel van de mariene milieus als van de droge duinen), zo goed als alle bedreigde veensystemen (zowel van het hoogveen als van het laagveen), de heidesystemen en vennen, en het overgrote deel van de soortenrijke, droge graslanden van het binnenland.

In het vervolg van dit artikel willen we een toelichting geven op de bedreigde plantengemeenschappen die niet of slechts voor een gering deel onder de Habitatrictlijn vallen. Tabel 1 geeft hiervan een overzicht (22 associaties). Binnen deze lijst zijn drie

groepen te onderscheiden.

Allereerst betreft dit een groep van antropogene begroeiingen, waar *Natura 2000* geen voorzieningen voor treft. Specifiek gaat het hierbij in ons land om begroeiingen van akkers en muren. De twee bedreigde muurgemeenschappen in ons land (*Asplenio-Parietarium judaicae* en *Asplenio-Cheiranthetum cheiri*) bereiken in onze contreien de noordgrens van hun areaal en komen verder zuidelijk veel meer en in soortenrijkere vormen voor. De akker-

Vegetatiennaam	Bedreiging Code	
Antropogene begroeiingen		
<i>Asplenio-Parietarium judaicae</i>	21Aa1	2
<i>Asplenio-Cheiranthetum cheiri</i>	21Aa2	1
<i>Centunculo-Anthocerotetum punctati</i>	28Aa3	3
<i>Kickxietum spuriae</i>	30Aa1	2
<i>Papaveri-Melandrietum noctiflori</i>	30Aa2	1
<i>Scierantho annui-Armoseridetum</i>	30Ba2	3
Aan habitatypen gelieerde begroeiingen		
<i>Ruppium maritima</i> *	2Aa1	2
<i>Ruppium cirrhosae</i> *	2Aa2	1
<i>Charetum canescentis</i> *	4Ca1	1
<i>Najadetum marinae</i> *	5Aa3	3
<i>Philonotido fontanae-Montietum</i>	7Aa1	1
<i>Pelilio-Chrysosplenietum oppositifolii</i>	7Aa2	3
<i>Hyperico pulchri-Melampyretum pratensis</i>	18Aa1	2
<i>Hieracio-Holcetum mollis</i>	18Aa2	3
<i>Urtico-Cruciatetum laevipedis</i>	33Aa3	2
<i>Rubetum pedemontani</i>	35Aa3	3
<i>Pruno-Rubetum elegantispinosi</i>	37Aa2	2
<i>Cladonio-Pinetum sylvestris</i>	41Aa2	1
Overige begroeiingen		
<i>Lysimachio-Caricetum aquatilis</i>	8Bc4	2
<i>Equiseto variegati-Salicetum repentis</i>	9Ba5	2
<i>Rhinantho-Orchidetum morionis</i>	16Ab2	2
<i>Angelico-Cirsietum oleracei</i>	16Ab6	3

Tabel 1. Overzicht van bedreigde associaties in ons land die niet of slechts ten dele bescherming genieten onder de Habitatrictlijn. Bedreiging: 1 = zeer bedreigd, 2 = bedreigd, 3 = matig bedreigd. * = associatie wordt voor een beperkt deel afgedekt door habitatypen

gemeenschappen laten een ander beeld zien, omdat hier wel degelijk begroeiingen onder vallen waarvoor Nederland een grote internationale verantwoordelijkheid draagt. Het meest duidelijk geldt dit voor het *Sclerantho annui-Arnozeridetum*, dat vroeger veelvuldig voorkwam op oude essen waar winterrogge verbouwd werd, maar thans in de goed ontwikkelde vorm tot een enkel natuurreservaat is teruggedrongen. Het is een typische laaglandassociatie van het subatlantische deel van Noordwest-Europa, waarbij Nederland centraal in het areaal ligt.

Een tweede groep betreft plantengemeenschappen die in de Europese handleiding niet expliciet genoemd worden, maar die impliciet wel bescherming krijgen, omdat ze als het ware meeliften met habitattypen die op de lijst staan. Dit is de grootste groep; zij omvat onder meer begroeiingen van zomen, struwelen en nitrofiële ruigten, zoals die vooral in bosranden worden aangetroffen. Voor de begroeiingen die deel uitmaken van boshabitattypen op voedselarme zand- en grindgronden, zoals de zoomgemeenschappen *Hyperico pulchri-Melampyretum pratensis* en *Hieracio-Holcetum mollis* en de braamgemeenschappen *Pruno-Rubetum elegantispinosi* en *Rubetum pedemontani*, draagt Nederland grote internationale verantwoordelijkheid. Tot deze tweede groep rekenen we ook enkele gemeenschappen van bronnen en brakke wateren. Deze liften mee doordat ze voor een groot deel in *Natura 2000*-gebieden voorkomen en/of in sommige situaties wel onderdeel uitmaken van een habitattype. Voorbeelden hiervan vormen de *Ruppia*-gemeenschappen, die een onderdeel kunnen vormen van de op landschapniveau gedefinieerde mariene habitattypen, en het *Pellio epiphyllae-Chrysosplenietum oppositifolii*, dat aan bronbeken voorkomt binnen het habitattype 'Alluviale bossen' (habitattype 91E0).

De derde en laatste groep is de belangrijkste, omdat zij bedreigde, halfnatuurlijke begroeiingen omvat die voor een groot deel buiten de *Natura 2000*-gebieden voorkomen en – in tegenstelling tot de eerste groep – moeilijk te herstellen zijn. In feite zijn dit missers in de lijst van Europese habitattypen. Met name geldt dit voor het ontbreken van de dotterbloemhooilanden (*Calthion palustris*), met als bedreigde associaties het *Angelico-Cirsietum oleracei* en het *Rhinantho-Orchidetum morioris*. Het *Calthion* is niet alleen in ons land maar ook in andere delen van Europa bedreigd, zowel door intensivering als extensivering. Intensivering houdt verband met het toepassen van moderne landbouwmethoden, die resulteren in verdroging en vermesting; extensivering betreft het niet meer beheren (verwaarlozing) van deze hooilanden. In ons land liggen een aantal belangrijke voorbeelden van dit type grasland wel binnen de *Natura 2000*-gebieden, waarbij ze in enkele gevallen het leefgebied vormen voor beschermde soorten. Zo zijn de gebieden met Harlekijngraslanden (*Rhinantho-Orchidetum morionis*) op Texel belangrijk voor de Noordse woelmuis (*Microtus oeconomus* subsp. *arenicola*). Een aantal oeverlanden van het Meppelerdiep met overgangs-begroeiingen tussen *Calthion palustris* en *Caricion nigrae*, zijn beschermd vanwege het daar voorkomende Bijlage 2-mos Geel schorpioenmos (*Hamatocaulis vernicosus*). Een aantal belangrijke beekdalen met Dotterbloemhooilanden heeft echter de *Natura 2000*-boot gemist. Dit betreft speciaal de beekdalen van de Ruiten Aa, Reest, Linde, Tjonger, Dommel, Mark en Mechelderbeek. Een bedreigde gemeenschap die ontbreekt in de Habitatrichtlijn en net als de Dotterbloemhooilanden merendeels gebonden is aan beekdalen, is de associatie van Noordse zegge (*Lysimachio-Caricetum aquatilis*). Deze gemeenschap wordt niet alleen ernstig bedreigd door ontwate-

ring en eutrofiëring, maar heeft bovendien een klein Europees areaal, dat naast Noord-Nederland en aangrenzend Duitsland slechts enkele locaties in Zuid-Scandinavië omvat.

Naar een gunstige staat van instandhouding

Het doel van de Habitatrichtlijn en de Vogelrichtlijn is het behouden of herstellen van de desbetreffende habitattypen en soorten in een gunstige staat van instandhouding. Hoewel de richtlijnen nogal conservatief van aard zijn (behoud van biodiversiteit), maakt herstel van gedegeerde begroeiingen of bedreigde populaties wel degelijk onderdeel uit van het *Natura 2000*-programma. Op dit moment wordt door een aantal organisaties in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) een beoordeling gemaakt van de 'staat van instandhouding' van alle soorten en habitattypen in ons land, waarbij wordt aangegeven of deze gunstig dan wel ongunstig is. Dit overzicht wordt gebruikt voor het opstellen van landelijke doelen van eveneens alle soorten en habitattypen, maar ook voor het opstellen van doelen voor de afzonderlijke *Natura 2000*-gebieden. Deze doelen geven straks richting aan het natuurbeleid en vormen een kader waaraan getoetst dient te worden bij activiteiten die negatieve effecten kunnen hebben op de Europese natuurwaarden. Indien een habitatype 'ongunstig' scoort, zullen de doelen in termen van uitbreiding en/of herstel worden geformuleerd. Het streven naar een gunstige staat van instandhouding biedt perspectieven voor alle plantengemeenschappen die door habitattypen worden vertegenwoordigd of daarbij meeliften. Het is zaak de bedreigde plantengemeenschappen waarvoor het *Natura 2000*-netwerk geen voorzieningen biedt, niet uit het oog van het natuurbeleid

te verliezen.

Summary

In this study a cross-walk has been carried out and discussed between the Dutch National Vegetation Classification and the list of protected habitats under the EU Habitats Directive of *Natura 2000*. In the Netherlands about 70 % of all threatened associations is more or less protected by the Habitat Directive and may profit from the *Natura 2000* objectives, to bring all habitat types into a favourable conservation status. The most important group of threatened associations missing in the list of habitat types belong to the alliance *Calthion palustris*.

Literatuur

- Duuren, L. van & J.H.J. Schaminée (1997). Bedreiging van plantengemeenschappen van ruigten, struwelen en bossen. *Kwartalbericht Milieu* 16/4: 5-12.
- European Commission (1999). *Interpretation manual of European Union habitats*. Document Eur 15/2, October 1999.
- Janssen, J.A.M. & J.H.J. Schaminée (2003). *Europese Natuur in Nederland. Habitattypen*. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Osieck, E.R. (2003). Het Europees netwerk *Natura 2000* nadert voltooiing in Nederland. *De Levende Natuur* 104: 136-144.
- Schaminée (2004). *Natura 2000. Behoud en herstel van de biodiversiteit in Europa. Kunst en Wetenschap* 13: 7-8.
- Schaminée, J.H.J., A.H.F. Stortelder & E.J. Weeda (1996). *De vegetatie van Nederland, deel 3. Plantengemeenschappen van graslanden, zomen en droge heiden*. Opulus press, Uppsala, Leiden.
- Schaminée, J.H.J., E.J. Weeda & V. Westhoff (1995). *De vegetatie van Nederland, deel 2. Plantengemeenschappen*

- van wateren, moerassen en natte heiden*. Opulus press, Uppsala, Leiden.
- Schaminée, J.H.J., E.J. Weeda & V. Westhoff (1998). *De vegetatie van Nederland, deel 4. Plantengemeenschappen van de kust en binnenlandse pioniermilieus*. Opulus press, Uppsala, Leiden.
- Stortelder A.H.F., J.H.J. Schaminée, & P.W.F.M. Hommel (1999). *De vegetatie van Nederland, deel 5. Plantengemeenschappen van ruigten, struwelen en bossen*. Opulus press, Uppsala, Leiden.
- Weeda, E.J., J.H.J. Schaminée & L. van Duuren (2001). *Atlas van de Plantengemeenschappen van Nederland. Deel 1. Wateren, moerassen en natte heiden*. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Weeda, E.J., J.H.J. Schaminée & L. van Duuren (2002). *Atlas van de Plantengemeenschappen in Nederland. Deel 2. Graslanden, zomen en droge heiden*. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Weeda, E.J., J.H.J. Schaminée & L. van Duuren (2003). *Atlas van de Plantengemeenschappen in Nederland. Deel 3. Kust en binnenlandse pioniermilieus*. KNNV Uitgeverij, Utrecht.